

УДК =512.161

II. VİYANA KUŞATMASININ SONUCUNA GÖRE MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE DURAKLAMA DEVRİNİN GERÇEK NEDENLERİ

Sofuoğlu Ebubekir

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollara yenilmesi üzerine, bu devletin toprakları üzerinde irili ufaklı beylikler oluşmuş ve beylikler dönemi başlamıştır. Bu beyliklerin hepsinin ortak hedefi olan Anadolu Türk Birliğinin sağlanması, içlerinde en küçüklerinden olan Osmanoğulları'na nasip olmuştur. Diğer beyliklerin birbirleriyle uğraşmaları, Osmanoğulları'na hem çevresinde olumlu bir imaj vermiş, hem de kendi içinde bir büyüme heyecanı, bir kızıl elma² ideali vermiştir. Beylik yöneticisi ve halkı bu ideal etrafında kenetlenmişti. Osmanoğulları bu ideal, bu heyecan içerisinde büyümüş, ülkeler fethetmiş, imparatorluklara son vermiş, mahpus hükümdarları hürriyetine kavuşturmuş, zamanının büyük imparatorlarını bile kendine eşit kabul etmemiş, hatta bunu ona da kabul ettirmiş, -Avusturya İmparatoru- üç kıta da hüküm sürmüştü. Dünyaya adalet dağıtmak ideali, Osmanoğulları'nı büyük fetihlere yöneltmiş, bu fetihler ülke içinde sevinçlere sebep olduktan başka İslâm ülkelerinde bile sevinç kaynağı olmuştur. I. Selim'e kadar İslâm halifesi önemli fetihlerde Osmanoğulları'na hediyeler gönderir olmuştur. Bu heyecan, bu hava Osmanoğulları'nın ilerlemesini, büyümesini sağlamış, halkıyla da büyük problemler yaşamasını engellemiştir. İşte bu kızıl elma idealinin, bu aşkın sona erışı, onun başlangıcını başlatmıştır.

GİRİŞ

İbn Haldun devletlerinin insanlar gibi gelişerek varabilecekleri en son sınır olan olgunluk dönemleri olduğundan bahseder³. Naima'ya göre de devletler de doğar, büyük, gelişir ve ölürler. Ona göre insanlar kuvvetçe birbirlerine eşit olmadıkları için zayıf bünyeli kimselerde gerileme yaşı, kuvvetli bünyeye sahip olandan daha evvel başlar. Bunun gibi devletler için de üç devir vardır. Gelişme, kemâl, gerileme devirleri olmak üzere, devletlere üç devir biçer Naima'ya göre, toplumlar her an muhtelif şekiller alırlar⁴. Bir taraftan diğer tarafa geçerler. Tarih ezeli bir akıştır ve her devrin kendine *güre kanunları ve icapları vardır. Devlet adamları da buldukları asrın icaplarına göre hareket ederler*⁵. Her asrın, her devrin zorunlu olarak kendine göre

² Kızıl Elma: Kızıl elma konusunda çeşitli görüşler vardır. İlk olarak kızıl elmanın hayali bir hedef olmadığı ifade edilir. Kızıl elma'nın Roma olduğunu söyleyenlerin yanısıra. Budin'deki Kızıl Elma Sarayı'ndan dolayı Budin olduğu ileri sürülür. Evliya Çelebi'nin bu rivayetinden başka kızıl elma'nın Türk'ün zafer gayesi, fütuhatın serhaddi olarak da tanımlanır (Pakalın, Mehmet Zeki; Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.II, S.278, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993).

³ İbn Haldun, Mukaddime, (Çev.: Zâkir Kâdiri Ugan), M.E.B. Yay., Şark İslâm Klasikleri No:25, İstanbul, 1994, S.414.

⁴ Naima, Tarih, I, 27.

⁵ Naima, Tarih, I, 34.

değişimden, gelişimden kaynaklanan değişiklik şartlarına dikkat zeken Naima, devletlerin gezirdiği beş halden bahseder. Naima'nın her devrin kendine göre kanunları ve icapları olduğu ve devletlerin geçirdiği beş hâl hakkındaki görüşleri bu devirleri geçirmiş Osmanlı Devleti için son derece önemlidir. Naima'nın dikkat çektiği beş hâl şuydur⁶:

1. Bu hal'in en büyük özelliği asabiyet⁷ dayalı olmasıdır. Hükümdar halkıyla bütünleşmiş durumdadır.
2. Bu hal mutlakiyet dönemidir. Artık bundan sonra yönetenlerle yönetilenler arasında bir ayrılık başlamıştır. Hükümdar kendisine bir kul sınıfı edinir ve bu sınıfla devleti idare etmeye başlar.
3. Bu hal refah dönemidir. Bu devirde, suistimal ile ahlak bozukluğu yoktur ve cemiyet güzel sanatlar ve zenaatlarda en üstün bir seviyeye ulaşır. Yönetimde mutlak adalet üstüne oturtulduğundan, yönetilenlerle yönetenler arasında mutlak bir otoriteye rağmen zıtlama yoktur.
4. Bu hal barış dönemidir. Devlet genişleyeceği kadar genişlemiştir. Tabii sınırlarından öteye gidemeyen devletin yavaş yavaş iç bünyesinde çöküş başlar. Rahatlık ve zenginlik, ahlaki normlardan sapmalara neden olur. Herkes daha çok mal ve para biriktirebilme yollarını aramaya başlar.
5. Bu hal, çöküş dönemidir. Devletin gelirlerinin azlığı yanında giderlerinde artma başlar. Asker çoğalır, tüccar ahlaksızlaşır. Bu dönemde yöneticiler halka zulmetmeye başlar. Zulümler sonucunda anarşi çoğalır. Devlet ölümle karşı karşıyadır. Adaletten sapmalar başlamıştır⁸.

Naima'ya göre devletin temelinde olması gereken adaletten sapılması, asabiyet bağıni ortadan kaldırmıştır. Devletin temelinde olan eeriat uygulanmaz olmuş, "Kanun-i Kadim'e" muhalefet başlamıştır. Adaletin yerini zulüm almıştır. Naima'ya göre, "Adil kanunları ihmal ederek, zalimliği adet edinen hükümdarların azametleri zeval bulur. Dünya küfür ile yıkılmaz, zulüm ile yıkılır"⁹.

OSMANLI ASABİYETİNİN KAYBI VE ÇÖZÜLME

Osmanlı Devleti'nin çözülmeye doğru gidişi bir sonuçtur aslında. Bu sonuca Osmanlı Devleti'nin dünyaya adalet dağıtma hedefi olan asabiyetini, kaybetmesi ve Naima'nın belirttiği o beş halin zaman içinde tamamlanması düşürmüştü. Vaktiyle yeryüzüne adalet getirmeyi hedefleyen Osmanlıların bu idealini kaybetmeleri, dünyaya meyletmeleri, yükselme dönemine kadar olan dirayetli padişahların yerlerini onlar kadar dirayetli, adaletli, ufuklu padişahların almamaları, buna bağlı olarak idareye gelen devlet erkânının halka eziyet etmeye başlamaları, halkı devletten

⁶ Naima, Tarih, I, 33.

⁷ İbn Haldun'a göre asabiyet, "Devleti kuran ve idare eden irade", "Devletleri kuran milletlerin enerji kaynağı", "Sosyal dayanışma", "kavmi dayanışma", "İdeolojik ve dini dayanışma", "Kavmi ve milli birlik hissi" sahibine heyecan veren ve müsbet ideolojilerle beslenen kitlelerin dinamik kudreti manalarına gelmektedir. Togan, Z. Velidi. Tarihte Usul, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1969, S.160.

⁸ Naima, Tarih, I, 33-39. Arslantürk, Zeki, Naima'ya Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997, S.71.

⁹ Naima, Tarih, I, 43.

soğutmuştu¹⁰. Yükselme devirlerine kadar istikrarlı bir büyüme kaydedilmiş, fetihlerle üç kıtaya yayılmış, Avrupa'nın ortalarına kadar gelmiş, neredeyse kızıl elma diye nitelenen Roma'ya ulaşılmıştı. Öte yandan yükselme devirlerinde Osmanlı fetihlerinin başarıyla devam ettiği, bu sıralarda Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri yaşıyordu. Avrupa, üzerindeki fakirliği, ataleti, Rönesans ve Reform gibi açılımlarla aşmaya çalışıyordu. Rönesans ve Reformla Avrupa, sanatta, ticaretle, hukukta, askerlikte ve daha birçok sosyal alanlarda yeniliklere gidiyordu. Avrupa, geleneksel kalıpları yırtıp, yeni usuller geliştirmeye başlamış, her yeni usul geliştirdiği alanda da başarıya ulaşma işaretleri alıyordu. Ticaretle yeni yollar buluyor, dünyada yeni sömürgeler elde ediyor, askerlikte yeni usuller geliştiriyor, feodaliteden, yavaş yavaş merkezi imparatorluklara geçişin sürecini başlatıyordu. Kendisini bağlayan kilise baskısından yavaş yavaş kurtulmaya, özgür düşüncenin yolunu açmaya başlamıştı. Bu hareketler Avrupa'ya bir dinamizm kazandırdı. Bu çabalarla, fetihler dönemindeki Osmanlı heyecan ve dinamizmi, Avrupalılarca yakalandı. Avrupalılar tıpkı yükselme dönemindeki Osmanlılar gibi gelişmeye başladı. Bu sıralarda Osmanlılar ise büyüklük psikolojisi içerisinde, kimseye ihtiyacı olmadığını, hele Hristiyan ve zayıf Batı'ya hiç ihtiyacı olmadığını, sistemindeki pürüzleri ise "Kanun-ı Kadim"e dönerek düzeltereğine inanıyorlardı¹¹. Naima'nın dediği gibi, her devrin kendine göre kanunları ve icapları olduğunu, devlet adamlarının da buldukları asrın icaplarına göre hareket etmeleri gerektiğini unuttular¹². Fatih devrinde fetihler yapılırken, Uzun Hasan'ın elçisi Ali Kuşçu, yüksek ücretlerle Sahn-ı Seman'a kazandırılarak, en azından ilmiye de ihmal edilmemiş, böylelikle askeri fetihler kadar önemsenmişti¹³. Fatih, askeri başarıların yanı sıra, ilmiyeyi de ihmal etmeyerek, dinamizmi her alana yaymıştı. Fakat, Fatih'ten sonra ilmiye ve devletin diğer kurumları da ihmal içerisindeydi. Yani devlet ve halk askeri başarılarla doyuma ulaşmış ve rehavet içerisindeydi. Artık durağanlık başlamış ve bunun peşinden çöküş başlayacaktır. Askeri başarıların doyuma ulaştığı anda, toplum ve devletin dikkati ticaret, teknoloji gibi diğer alanlara kaydırılmış olsaydı Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemindeki heyecanı bu alanlarda da yakalanmaya çalışılsaydı, rehavet yaşanmayacaktı. İşte bu rehavet Naima'nın dediği beş hal'i tamamlayan süreci engelleyemedi. Topluma kazandırılacak yeni heyecan, toplumsal psikolojiyi, devamında da toplumsal bozuklukları düzene koyacaktı. Yükselme dönemindeki inancın, heyecanın, asabiyetin ilmiye, ticaret gibi alanlarda modernleşme, teknolojik terakki gibi hareketlerle devam ettirilmemesi Osmanlıların sonunu hazırladı denilebilir. Kendine yeni bir asabiyet belirleyemeyen, asabiyetini kaybeden Osmanlılar, aleyhlerine gelişen, iyi bir gelişim çizgisi yakalayan, Avrupa'ya karşılık tıpkı başlangıçlarındaki beyliklerin birbirleriyle uğraşmaları gibi, kendileriyle uğraşmaya, birbirleriyle kavgaya başladılar. Artık Osmanlılarda rüşvet, zulüm, iltimas sıkça görülmeye başlamıştı. Devlet kadroları rüşvetle dağıtılmaya, halka eziyet eden memurlar görevlere getirilmeye başladı. Bunlar da hem devlet kademesinde bozulmalara, hem de halk arasında devlete yabancılaşma hareketlerinin

¹⁰ Lewis, Bernard, Osmanlı Devleti'nin İnhitatu Üzerine Bazı Düşünceler, (Çev.: Salih Tuğ), İslam Tetkikleri Enst. Dergisi, C: III, Cüz 1-2, İstanbul, 1959-1960.

¹¹ Karal, Enver Ziya, Tanzimattan Evvel Garphlaşma Hareketleri, Tanzimat I, M.E.B. Yay., İstanbul, 1940, S.14.

¹² Naima, Tarih, I, 34.

¹³ Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1948, s.48.

ortaya çıkmasına nedcn oldu¹⁴. Osmanlılar'ın kendilerini hâlâ süper güç görme süreci yavaş yavaş yerini endişeye bırakıyordu. Devletin eski gücünün yavaş yavaş kaybedilmeye başlandığının işaretleri veriliyordu.

KÖPRÜLÜLER DEVRİ VE HEYECANIN YENİDEN YAKALANMASI

Bu şartlarda Köprülülerin idareye geldiği XVII. yüzyılda Osmanlılar idari, mali, askeri ve hukuki bakımdan çözülmüyordu. Bunda, Osmanlı devletinin en önemli problemlerinden biri olan kaht-ı ricâl öne çıkıyordu. Padişah IV. Mehmed'in mizacı, bünyesi ve yaşı dolayısıyla işleri ele alamamasının ve buna karşılık, çoğu cahil, menfaatperest, iktidarı olmayan vezirlerin iktidarda olmaları, vali, memur ve kadı tayinlerinde rüşvetin öne çıkması, iltizamın mütegalibenin eline bırakılıp halkın perişan edilmesi ve bunun sonucu olarak reyanın ziraati bırakıp ya kasabalara gelmeleri veya isyan hareketlerine girişmeleri, bunların Celali ayaklanmalarına dönüşmesi, bastırılmayan isyanların elebaşlarının, bazen valilikte görevlendirilmesi ve böylelikle halkın başına bela kesilmeleri, veziri azama en fazla caize verenlerin valiliklere tayin edilmeleri Anadolu'nun, Haydaroğlu, Katırcıoğlu, Gürcü Abdünnebi gibi isyanlarla çalkalanması, devrin problemlerindendi. İşte bu sıkıntılar varken, dışta da Çanakkale Boğazı abluka altına alınmış, Girit ve Erdel'de karışıklıklar devam ediyordu. İşte bu dönemde Valide Sultan'a Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesi teklif edildi. Ülkenin durumunun nezaketine, Köprülü'nün yaşlılığına ve tecrübesinin bilinmemesine, okuma-yazma bilmemesine ve üstelik rüşvetle, entrikayla, bin bir dolapla ele geçirilmek istenen bu makama gelmeden önce o ana kadar hiç görülmedik bir şekilde bir takım şartları hem Valide Sultan'a, hem Padişah'a bildirmesine rağmen Köprülü Mehmed Paşa sadarete getirildi¹⁵.

Köprülü'nün sadarete getirilici, tam isabet olmuştü. Köprülü, devletin başındaki problemleri bir bir halletti. Öncelikli olarak Anadolu'daki eşkıyayı temizledi, boğazdaki ablukayı kaldırdı. Bozcaada ve Limni'yi geri aldı. Askeri ocaklardaki karışıklıkları giderdi. Ocakları temizledi. Maliyedeki yolsuzlukları önledi. İdaredeki karmaşaya son vererek, idareyi eline aldı. Hatta bir kararı, entrikayla padişah tarafından hükümsüz bırakıldı diye istifaya niyetlenince padişah tarafından geri admı atılarak kendisinden göreve devamı istenecek derecede istikrarlı ve iradeli bir tarz belirledi¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin gündün güne zayıfladığı bu dönemde Köprülü, devleti tekrar eski günlerine dönüştürmeye başlamıştı. İcraatıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitatını uzunca bir süre durdurmaya, bazı ıslahat hareketlerine ve yeni fetihlere dahi muvaffak oldu. Onun bu başarıları, devlet yönetiminde uzun süre Köprülü ailesinin göreve gelmesini sağladı. Kendisinden sonra oğlu Fazıl Ahmet Paşa, sadarete getirildi¹⁷.

Fazıl Ahmet Paşa da babası gibi başarılı bir yönetimde bulundu. Yine başgösteren

¹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler (Nesayihül Vüzera Vel Ümera), (Çev.: Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 1987, S.56.

¹⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.III. Bl. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1995, S.308-309; Gökbilgin, M. Tayyib, Köprülüler, İ.A., S.893.

¹⁶ Gökbilgin, M. Tayyib, Köprülüler, İ.A., S.896; Mehmet Halife, Tarih-i Gilmani, (Haz.: Ömer Karayumak), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975, S.44.

¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., S.370; Gökbilgin, a.g.e., S.897.

isyanları bastırdı. Yıllardır unutulmuş fetih hareketlerinde bulundu. Uyvar, Kandiye, Kamanice kalelerini alarak fetih müjdeleri verdi¹⁸. Babası gibi yönetimde idareyi eline aldı ve ülkenin sıkıntılarını böylece giderdi. Devrin tarihçilerinden “Konol”, onun devrini, “Osmanlı satvetinin haddel gayesini teşkil ediyordu” diyerek tasvir ediyordu. Bu devirde “Osmanlı Devleti, kırk büyük vilayeti ve dört büyük memleketi içine alıyordu”¹⁹. Kırgınlıkların idarede olduğu zamanlardaki yapılan muvaffakiyetler, yükselme devrindeki muvaffakiyetleri hatırlatıyordu. Osmanlı'nın kaybettiği heyecanı, asabiyeti yeniden yakalanmış, kuvveti, yükselme devrindeki kuvvetini hatırlatır derecede artmıştı. İstikrar, irade, inanç ve dürüstlük, çalışkanlık, yükselme dönemindeki hatırlatan heyecan ve asabiyet, bozulmaya yüz tutan imparatorluğu yeniden eski gücüne ulaştıracak duruma getirebiliyordu. Köprülüler ile kaybedilen heyecan sanki yeniden yakalanmış gibiydi. Devlet, iç isyanların üstesinden gelmiş, mali ve idari problemleri büyük ölçüde halletmiş, dış ilişkilerine bile istikrar getirmiş, hatta fetih hareketlerine bile girişmişti. Köprülüler ile bir Osmanlı Rönesansı başlatılmıştı ve yakalanan bu heyecan padişahı da etkilemişti ki, Fazıl Ahmet Paşa'dan sonra yerine sadrazam olarak yine Köprülülerden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadarete getirdi. Merzifonlu, bozulmaya yüz tutan bir imparatorluğun, yeniden eski gücüne döndüğü zamanlarda işbaşına geldi²⁰.

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA

Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Richard F. Kreutel; sevk ve idare kudretine malik bilgili, zeki ve cesur vezir olarak tanımlarken, haşin tabiatlı, inatçı, garezkâr haddinden fazla mağrur ve şöhret düşkünü olduğunu ileri sürer²¹. Stoye, onun bazen nazik, bazen haşin olarak tanındığını söyler. Hammer ise, Merzifonlu'yu Osmanlı vezirlerinin en muhteşemi ve en mağruru olarak tavsif eder. Ahmet Refik, Merzifonlu'nun cesur, zeki, iradeli özelliklerinin yanı sıra, onun para ve mal düşkünü olduğunu söyler. Merzifonlu'nun haçlı ordusunun toplanmasına fırsat vermemek için başkalarının aksine direkt Viyana üzerine gitmedeki ısrarıyla inatçı olarak adlandırılması, para, şöhret düşkünlüğü hakkındaki görüşler, onun cesur, iradeli, ölmek için hediyeler vermek, entrika çevirmek, yalvarmak gibi yollara başvurmadan ölüme bile gidecek kadar gözü pek kişiliğiyle uyusmamaktadır. 1676'da İstanbul'da bulunan İngiliz Abbott, onu “Büyük Asker”, “Büyük Padişah Nedimi”, “Büyük Dahi” olarak tanımlar²².

Fazıl Ahmet Paşa'dan sonra 1676'da sadarete getirilen Merzifonlu, gerçekten iradeli, cesur bir sadrazamdı. Merzifonlu, II. Viyana seferine doğru çıkarken, yanık kale diye padişahın izin almıştı. Savaş meclisine, katılanların aksine, ilk olarak Viyana üzerine vakit ve güç kaybedilmeden gidilmesini, eğer Viyana düşerse Yanık ve Komorn gibi kalelerin teslim olacaklarını düşünüyordu. Hatta Yanık kumandanı da Viyana'yı alana

¹⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., S.370.

¹⁹ Ahmet Refik, “Köprülüler”, Kütüphaneci Askeri, 1331, S.101-103 (Konol; Türk Tarihi Mukaddime, Lavale, Türkiye Tarihi, c.II, S.118).

²⁰ Baysun, Cavit, IV. Mehmed mad. İ.A., S.552; Aktepe, Münir, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, İ.A., S.737; Karamursal, Ziya, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK Yay., Ankara, 1989, S.10.

²¹ Kreutel, F. Richard, Viyana Önlere Kara Mustafa Paşa, Esra Yay., İstanbul, 1994, S.5-6.

²² Ahmet Refik, Felaket Seneleri, S.79; M.Nuri Paşa, Netayicül Vukuat, TTK Yay., c.II, S.284, Ankara, 1982.

kaleyi teslim edeceğini söyleyerek Merzifonlu'yu haklı çıkartıyordu. Merfifonlu'yu Viyana'ya yönelten, Viyana İmparatorluğu'nun Fransa savaşları yüzünden yorgun olması^(*) ve Fransa'nın Avusturya'yı Osmanlı ile ilişkilerinin bozulmaması için desteklememesi, senelerce süren Macar ayaklanmasından yararlanmak istemesi, Macaristan'ı, Balkan topraklarını, kaleleriyle, etrafındaki sularla koruyacak bir hudut eyaleti olarak düşünmesi, Osmanlı askeri gücünün bunun üstesinden gelecek olması ve sıranın buna geldiğine inanması gibi nedenler vardı. Merzifonlu, fikrini sonradan Viyana'ya yöneltmiştir. Sadaretinin ilk yıllarında Ukrayna ile ilgilenmek istiyordu. Ordunun sayısı konusunda değişik rivayetler vardı. Stoye, elçi Kaprara'nın Osmanlı ordusunun 20 bin, Kâtibî Benegia ise 39 bin olduğunu söylerken, Fernard Grenard, Avusturya'yı işgal etmek üzere, o tarihe kadar hiçbir devletin bir araya getiremediği kudrette bir ordudan bahsediyordu. Sefer öncesi konjonktür çok müsaitti. "Macar Milletinin Tarihi" adlı eserde, Viyana'dan 60 bin kişinin kaçtığını, iki gün önce geldiği taktirde şehrin çok kolay düşeceğini söylüyordu²³.

II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması Merzifonlu için beklenen bir sonuç değildi. Merzifonlu, gerekli askeri ve mali altyapıyı hazırlamıştı. Silahlar, ağır topların getirilmediğinden dolayı Merzifonlu'yu suçlamasına karşın, hakikaten Viyana neredeyse fethedilecek duruma gelmişti. Mi'yarüdü Düvel'in yazarı esaret sırasında Avusturyalıların "eğer her çadırdan bir asker çıksa veya sadece develeri üzerimize gelse bizi ezmeye yeterdi. Çadırlarınızı gördüğümüzde 4 saat mesafeye geri kaçtık. Ancak 4 tane ajan gelip askerlerin durumunun iyi olmadığını, buraya gelene kadar çok yağma yaptıklarını, artık bundan sonra kaçmakta olduklarını söyleyince toparlandık" şeklinde sözleri, hazırlığı ve askerlerin o anki durumu hakkında açıklayıcı örneklerdi²⁴.

Askeri hazırlıkları tam olarak yapmaya çalışan Merzifonlu, Viyana önünde ordusunda 100 bin askerden 10 bin asker bile kalmamıştı ki bunlar da savaşacak sınıftan olmayan geri hizmetlerdeki savaştan anlamayanlardı. Başka bir rivayete göre meydan savaşında Merzifonlu'nun yanında 3 bin piyade ve 5-6 bin atlı kaldığı ifade ediliyordu²⁵. "Kuşatmayı uzatıp asker yağma yapar ve sanki hazine padişaha değil de kendisine kalmaz diye son saldırı emrini vermedi" şeklinde Merzifonlu'yu itham eden tarihçilere katılmak güçtür. Çünkü, bir kez o hazineyi ve fethi düşünürken sürekli padişahın adını öne sürmektedir. Kantemir'in iddia ettiği Batı İslam İmparatorluğu kurma fikrine de ulaşılabilen başka kaynaklarda rastlanılmamıştır²⁶. Kaleye son saldırı emrine vermediği görüşüne Danişmend katılmamaktadır. Yağma yaptıktan sonra, yağmalarıyla Türk askerini utandıracak davranışlar içerisine giren, hatta

(*) Leopold, siyasi vaziyeti dolayısıyla kesinlikle savaş istemediğinden dolayı, sulh için sadrazam ikna edilemeyince çare olarak Şeyhülislam Ali Efendi'den "Aman diyene kılıç olur mu, üzerine sefer caiz midir?" diye fetva almıştı. Silahlar Tarih, c.I, S.757, Raşid Tarih, c.I, S.387.

²³ Ahmet Refik, Felaket Senceleri, S.28-29, Macar Milletinin Tarihi, c.VII; Kreutel, S.9, Stoye, 67; M.Şevki Yazman, II. Viyana Muhasarası, 1962, İstanbul, S.69; Uzunçarşılı, c.III, Bl. 1, S.444-445; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat (Olayların Özü), (Sad.: Abdülkadir Özcan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, S.226.

²⁴ Mi'yarü'd-Düvel ve Mesabirtü'l-Millet, Mehmet Arif, TOEM, NO: 16, S.998-1007, 1073. Silahlar, c.I, S.47.

²⁵ Mi'yar, S.1009.

²⁶ Halil Ethem, Kara Mustafa Paşa'nın Şopron Şehri Ehalisine Beyannamesi, TOEM, No: 15, Yıl 1328, 1912, S.924-930; Kantemir, Dimitri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, (Çev.: Özdemir Çobanoğlu), Bl. 2, c.II, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Haziran 1998, S.622.

doyduktan sonra kaçmayı düşünen, 100 bin askerden 5-6 bin gibi rakamlara düştüğü rivayetleri, Danişmend'in sevkedecek asker bulamadığı görüşüne haklılık vermektedir. Asker kaçmadan önce, hücum emri vermesi gerektiği akla gelirse, bunu da Merzifonlu'nun kalenin her an düşecek hale gelmesinden yapmadığı söylenir. Merzifonlu, "Neredeyse kale kabza-i tasarrufumuza geçti. Bundan sonra vazgeçersek padişahımıza ne deriz" şeklindeki rivayeti bunu ortaya koyar²⁷. Merzifonlu için Budin valisini, Kırım hanını, Leh elçisini kıracak davranışlarda bulundu. Bu davranışları da böyle bir soru hazırladı görüşleri vardır²⁸. Ahmet Refik'in Macar Milletinin Tarihi adlı kitaptan rivayeti "Kırım Hanı Sobyeski'yi engelleseydi fetih gerçekleşecekti" şeklindedir. Kırım Han'ının Sobyeski'nin Tuna'yı geçişine seyirci kaldığı rivayetleri doğru olduğu takdirde, sadece Merzifonlu'ya, Viyana seferi konusunda yüklenmek haksızlık olacaktır²⁹.

Askerin kaçması, Sobyeski'nin durdurulamaması, meydan savaşında kanatların geri çekilmesi gibi nedenlerle savaş kaybedilmiştir. İşte dönüm noktası burasıdır. Köprülülere kadar düşüş trendi içerisinde olan Osmanlı Devleti, Köprülülerle bir yükseliş içerisine girmişti. Bu kazanılan sürecin devam etmesi gerekiyordu. Viyana'nın fethiyle bu süreç devam edebilirdi. II. Viyana Seferi dirayetiyle, kapasitesiyle kendisini ispat etmiş bir sadrazamla, Osmanlı Devleti için bir toparlanma, canlanma sebebi olabilirdi. II. Viyana gibi seferler, atalet içindeki Osmanlı Devleti, toplumuna canlılık getirecek olan Merzifonlu'yu, bir Fatih, bir Yavuz veya Rus modernleşmesini başlatmış bir Petro yapabilir ve eğer başarılırsa, fetihle gelişen havayla birlikte Osmanlı modernleşme hareketlerine girişilebilirdi. Çünkü fethedilen bu büyükşehir, tıpkı yükselme dönemindeki gibi topluma yeni bir canlılık getirebilecek, bu canlılık ilmi, iktisadi, teknolojik, içtimai her alana yayılabilecek, devletin ömrünü kuşatan bozukluklar en azından ertelenecekti. Merzifonlu, bu heyecanı yakalayabilmek için elinden geleni yapmıştır, fakat olumsuzluklar bunu engellemiş, Merzifonlu belki de yeni bir deha'nın yeni bir kumandanın yeni bir Fatih'in önünü keserek, gelecek kaydedilmiştir. Nitekim, idamına kadar verdiği İbrahim Paşa, Merzifonlu için "Padişahımıza söylesinler, telafii mâ-fat edecek, ancak budur. Azl itmesin" dediği söylenir³⁰.

II. VİYANA YENİLGİSİ VE DURAKLAMA

Viyana Seferi asabiyetini bir süre kaybedip, sonra tekrar kazanan ve eskiden beri kızıl elma diye hedefinde olan ve Hristiyanlığın merkezi durumunda olan, fethiyle yükselen Osmanlı asabiyetinin bu ivmesinin devam etmesine sebep olacak olan bir yerin fethine hareket yanlış bir adım değildi. Aslında bu hareket, Köprülülerle kazanılan yeni canlılık içerisinde beklenen teşebbüstü, denilebilir. Osmanlı Devleti, hem konjonktürel olarak, hem gerekli askeri ve mali altyapının tamamlanabilmiş olması açısından bir bu kadar ve belki de bunlardan daha önemlisi başında böyle bir sefere inanmış, hazır ve dirayetiyle tarihe geçecek kadar büyük bir komutan Merzifonlu olmasıyla böyle bir sefere hazırды.

²⁷ Danişmend, c.III, S.456; Mi'yar, S.1005, Zübde-i Vekayiat, S.224.

²⁸ Hammer, Joseph, Osmanlı Tarihi, (Çev.: Mümin Çevik), c.II, S.177, s.753; İkra-Oksan. İstanbul: Yazman, S.114.

²⁹ Ahmet Refik, Felaket Seneleri, S.33-34.

³⁰ Danişmend, c.III, S.455; Baysun, M. Cavid, Mehmet IV. S.552-553.

Osmanlı Devleti için savaşın kaybı önemliydi, ancak bundan daha önemlisi savaşın sonucunda Merzifonlu'nun kaybıydı. Osmanlı, Merzifonlu'yla geleceğini kaybetti. Çünkü bütün tarihçilerin ortak kanaatine göre Merzifonlu, devleti her türlü kötü durumdan kurtarabilecek durumdaydı. Merzifonlu'yla devlet duraklama ve gerilemenin kapılarını aralamıştır. Aslında kapı II. Viyana'yla aralanmıştı. Merzifonlu, bu kapıyı kapatabilirdi. Onun idamı ve en azından uzunca bir süre, onun arkasından onun gibi dirayetli ellerin idareye gelememesi bu kapıyı iyice açarak, iki kötü sonucu doğurmuş ve bu iki sonuç yeni çöküşü hızlandıracak süreci başlatmıştır. Bunlardan birincisi, Osmanlı asabiyetinin artık gerçekten sönmeye başlamasıydı. Daha önce söner gibi olan asabiyetin Köprülülerle yeniden alevlenmesi, bu olumsuzluğu ertelemişti. Merzifonlu'nun ölümüyle, böyle ileriye gören, dirayetli, cesur, ufku açık devlet adamlarının gelmemesi, halk nezdinde sönen Osmanlı asabiyetini, halk nezdinde harekete geçirecek olan devlet kademesinde de söndürmüş, böylece halk ve devlet nezdinde, atalet, uyuşukluk, heyecansızlık, ufuksuzluk doğmasına, toplumun sanki finale hazırlanan şampiyon adayı gibi çalışkan, diri, atılgan, inançlı, heyecanlı, sevgi dolu olması gerekirken, artık her an ölümü bekleyen hasta gibi cansız, keyifsiz, bezgin hale bürünmesine, günübürlük yaşamaya yönelmesine neden oldu. Bu idealsizlik, bu hedefsiz günübürlük yaşama isteği, toplumu ve devlet adamlarını, devletin çöküşünü hızlandıracak, kanunları ihlal etmeye, rüşvete, yolsuzluklara başvurmaya, topluma ve devlete, Batı'dakine benzer yenilikler, modernleşme hareketleri türü davranışlar arama gibi heyecanını kaybetmeye itti ve böylece erime sürecini başlattı. İkinci olarak, artık Batı'ya doğru olan Osmanlı akınları bundan sonra yönünü değiştirecektir. Bu zamana kadar yenilmez bir güç olan Osmanlı Devleti'nin yenilmesi, Batı alemine eski ideallerini gündeme getirmeye itti. Batı, Türkleri Balkanlardan, hatta Anadolu'dan atma ideallerine, bu yenilgiyle yeni bir aşkla, yeni bir cesaretle sarıldı. Artık Batı saldırıları başlayacaktır³¹. Bu saldırılara karşı koyacak ne inançlı, heyecanlı, vatanını seven, vatanı için yolsuzluk değil, onu ileri götürecek yenilikler düşünen toplum vardır, ne de bu toplumu harekete geçirecek devlet adamı vardır. Osmanlı Devleti artık dün olduğu gibi gücünü koruyamayacaktır. Çünkü onu rahat bırakmayacak Avrupa saldırıları start almıştır. Viyana'da dağılan orduyu Budin'de tekrar toplayabilecek dirayeti gösterebilen Merzifonlu katledilip, yerine savaşa bizzat katılmaya bile cesaret edemeyen kişinin sadarete getirilmesi, kişisel gayretleriyle Malazgirt savaşında Alparslan, Mercidabık ve Ridaniye'de Yavuz gibi gayretleriyle etrafındakileri ve kitleleri heyecana getirecek kumandanı kaybetmiş ve hem de Osmanlı'nın duraklama ve gerileme sürecini başlatmıştır.

Bibliyografya

- Adıvar, Adnan A., "Osmanlı Türklerinde İlim", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.
 Aktepe, Münir, "Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara mad. İslam Ansiklopedisi, MEB Yay.
 Ahmet Refik, "Felaket Sahneleri", Kitabhane-i Askeri, 1332.
 "Köprülüler", Kitabhane-i Askeri, 1331.
 Arslantürk, Zeki, "Naima'ya göre XVI. yy. Osmanlı Toplum Yapısı", Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997
 Baysun, Cavid, "IV. Mehmed mad.", İslam Ansiklopedisi, MEB Yay.

³¹ Baysun, Cavid, Budin mad., İ.A., S.755; Kantemir, S.647; Silahtar, c.II, S.88; Shaw Stanford, Osmanlı Tarihi, c.I, E Yayınları, İstanbul, 1983,s.294.

- Danişmend, İ.Hami, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi", Türkiye Yay., İstanbul, 1978.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, "Zubde-i Vekayiat", (Sad.: Abdülkadir Özcan) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- "Nesayihu'l-Vüzera ve'l-Ümera", (Sad.: Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1987.
- Gökbilgin, Tayyip, "Köprülüler mad.", İslam Ansiklopedisi, MEB Yay.
- Hammer, Joseph, "Osmanlı Tarihi", (Çev.: Mümin Çevik), C.II, İkra-Okusan, İstanbul, 1992
- Halil, Ethem, "Kara Mustafa Paşa'nın Şopron Şehri Ehalisine Beyanname", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (FOEM), No: 15.
- İbn Haldun, "Mukaddime", (Çev.: Zâkir Kâdiri Ugan), Şark-İslâm Klasikleri, MEB Yay., No: 25, İstanbul, 1994.
- John Stoye, "Viyana Muhasarası", (Çev.: Selahattin Altay), Dilek Matbaası.
- Karal, Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", Tanzimat I, MEB Yay., İstanbul, 1940.
- Karamursal, Ziya, "Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler", Türk Tarih Kurumu (TTK) Yay., Ankara, 1989.
- Kantemir, Dimitri, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi", (Çev.: Özdemir Çobanoğlu), Bl: 2, C: II, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 1998.
- Kreutel, F.Richard, "Viyana Önderinde Kara Mustafa Paşa", (Çev.: Müjdat Kayayerli), Esra Yay., İstanbul, 1994.
- Lewis, Bernard, "Osmanlı Devleti'nin İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler", (Çev.: Salih Tuğ), İslam Tetkikleri Enst. Dergisi, C: III, Cüz 1-2, İstanbul, 1959-60.
- Mehmet Arif, "Mi'yaruddüvel ve Mesabirü'l Milel", TOEM, No:16.
- Mehmet Halife, "Tarih-i Gılmanî", (Haz.: Ömer Karayumak), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.
- Naima, "Tarih-i Naima", (Çev.: Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Yay., İstanbul, 1970.
- "Tarih-i Naima", Matbaa-i Amire, İstanbul, 1280-1281.
- Netayıcı'ı Vukuat, M. Nuri Paşa, (Sad.: Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara, 1992.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", C. II, MEB Yay., İstanbul, 1993.
- Tarihi Ra'icid (Mehmet Ra'icid), 6 Cilt, İstanbul, 1928.
- Silahtar Tarihi, Fındıklılı Mehmet Ağa, C: II, İstanbul, 1928.
- Stanford Shaw, "Osmanlı Tarihi", (Çev.: Mehmet Harmancı), e Yay., İstanbul, 1983.
- Togan, Zeki Velidi, "Tarihte Usul", İstanbul Üniv., Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihi", C: III, Bl. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Yazman, M.Şevki, "II. Viyana Muhasarası", İstanbul, 1962.

Статья поступила в редакцию 20.03.2005